

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2023

6/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқаргы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы гүўалық берилген.*

6/3-сан 2023

декабрь

Шөлкемлестирүүшилер:

*Каракалпақстан Республикасы Халық билимлендириү Министрлиги,
ӨЗПИИИ Каракалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Интизар АБДИРИМОВА
Мавлюда АЧИЛОВА
Нуриддин АЧИЛОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Шахло БОТИРОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Холбой ИБРАГИМОВ
Умида ИБРАГИМОВА
Лола ИСРОИЛОВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Мехри НАРБАШЕВА
Улфат МАҲКАМОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Нуржан МАТЧАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шукурулло МАРДОНОВ
Шахсанам МАТУПАЕВА

Лобар МУХТОРОВА
Камаладин МАТЯКУБОВ
Раъно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Фурқат РАЖАБОВ
Сайёра РАХМОНОВА
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшода САПАРБАЕВА
Феруза САПАЕВА
Зайниддин САНАҚУЛОВ
Қаххор ТУРСУНОВ
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Гулноз ТУРАЕВА
Гулмира ТОЖИБОЕВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Дилбар ҚАРШИЕВА
Вохид ҚАРАЕВ
Дилбар ҚОДИРОВА
Ризамат ШОДИЕВ
Абдушукур ШОФҚОРОВ
Дилфуза ШАББАЗОВА
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХЭМ ӘДЕБИЯТ

Raximova N. Xorijiy tilni o'qitish sharoitida bo'lajak tibbiyot mutaxassislarining umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyati	7
Atamuratov R. Raqamli transformatsiya - ta'lim samaradorligining asosi	14
Norov N. Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy qarashlarida adolat kategoriyasi	21
No'monxonova M. Axborot texnologiyalari va bo'lajak tilshunoslarning kommunikativ kompetensiyalari metodikasini rivojlantirishi va hozirgi holati	26
Суюнов Б.Т. Тезаурус – лингвистик тараққийет омили	33
Shofqorov A.M. Hamid Olimjonning takroran foydalanish mahoratiga doir	39
Fayzimatova N. Kinship terms and teknonymy	44
Nazarova R. Effectiveness of teaching through riddle	51
Nishonova Sh. The role of gestures in effective communication	56

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Tilegenov A.T. Yoshlarda milliy g'oyani shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishning metod va vositalari	61
Xalikov F. Ta'lim tizimida testologik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik mazmuni	66
Rasulova G. Adabiy ta'limda o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning ilmiy-nazariy asoslarini takomillashtirish	76
Baisov A. Umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish muammolari	82
Mirsultanov I.M., Xasanov A.R. O'qituvchilik kasbida barqarorlikni shakllantirish muammosining mavjud holati	86
Jo'raev Yu.K. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida elektrotexnika fanini o'qitishda ta'lim usullaridan amaliy foydalanish yo'llari	90
Yo'ldosheva D. Kreativlikni rivojlantirish muammosiga doir xorijiy tadqiqotlarning retrospektiv tahlili	94
Tojiboyev J. Kreativ yondashuv asosida talabalarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirish mazmunini belgilashning pedagogik talablari	102
Siddiqov B. O'quvchilarning aksiologik kompetentligini rivojlantirish tushunchasi va tahlili	108
Mexmonaliyev Sh.N. Husayn Voiz Koshifiy ijodida axloqiy tarbiya masalalarining yoritilishi	113
Muminova D. Oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari	120
Axmedov B.A. Muammoli ta'limda suqrotona yondashuv metodikasi	126
Bobumurodova L.E. Talabalarning kasbiy-metodik ijodkorligini rivojlantirish	131
Abdusattorov A., O'rinova N. O'zbek xalq cholg'ulari orkestiri vositasida bo'lajak musiqa fani o'qituvchisining ijodiy kompetentligini rivojlantirish metodlari	136
Aliyeva M. Pedagogik amaliyot jarayonida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashirish	146
Rajabov X. Raqamli ta'lim muhiti birlashtirishda bo'lajak kim o'qituvchilari axborot-metodik kompetentligini takomillashirish muammosi	151
Saydullayeva A. Ta'limda gender madaniyatni rivojlantirishda ijtimoiylashuv jarayonining pedagogik-psixologik ahamiyati	157
Mamayusupov J. Analitik tafakkurni rivojlantirishda pedagogning intellektual faolligi va uning o'ziga xos xususiyatlari	164
Toshaliyev D. Milliy musiqiy meros va unga o'quvchilarda aksiologik munosabatni shakllantirishning ijtimoiy ahamiyati va tarbiyaviy xususiyatlari	169
Shermatova Y.S. Biologiya fanini o'qitishda zamonaviy metodlar	177
Yuldosheva D.T., Maxammadaminova D.A. Aqli zaif o'quvchilar nutqining fonetik tomondan buzilishi va ularni bartaraf etish yuzasidan logopedik ishlar	181
Oppoxo'jayev X.A. Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarni o'zini -o'zi rivojlantirish kompetensiyalarini rivojlantirish	189

Raxmonov A.R. Ta'lim innovatsiyalari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyati	193
Karomov B.K. O'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning psixologik mohiyati	199
Лухманов Д.Б. Миллий анъаналардан фойдаланиш технологиялари асосида касбий-педагогик фаолиятини ташкил этиш муаммосининг назарий ва амалий ҳолати	207
Xalmuxamedova M.A. Talabalarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda mehnatning roli	213
Ismoilova N.S. Talabalarda kreativ faoliyatni rivojlantirishning mavjud holati	219
Жўраев Ш.М. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларида рефлексив позицияни ривожлантиришнинг тузилиши ва ўрни ҳамда аҳамияти	225
Жўраев Ш.М. Бўлажак ўқитувчиларда рефлексив позицияни ривожлантириш мезонлари ва кўрсаткичлари ҳамда даражалари	233
Bekqulov Q.Sh., Varakayeva Ch .S. Darsdan tashqari vaqtlarda talabalarining mustaqil ijodiy ish faoliyatini tashkil etish bosqichlari	241
Raxmanova M. Q. Individual o'qitish texnologiyasi asosida o'quvchilarning faolligni rivojlantirish	246
Quyliyeva O.R. Ilk katta sinf o'quvchilariga texnologiya darslarini o'qitishda kasbga yo' naltirish tamoyillarini shakllantirish masalalari	253
Ismailova D. R. Talabalarining axloqiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari	259
Abdirimova I.K. Klaster modeli asosida o'quvchilar loyihalash faoliyatini shakllantirish	264
Ortiqov O.A. Marketing tadqiqotlaridagi zamonaviy yondashuvlar tahlili	269
Qurbonova M. F. Ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etish zarurati	273
Исманова М.А. Талабаларда ижодий-креативлик сифатларини ривожлантириш	277
Bekturdiyev Q.V. Ta'limda boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishning o'ziga xos xususiyatlari	282
Наркабилова Г. К вопросу о потребности формирования цифровой грамотности студентов	286
Боймирзаева Д. Совершенствование механизмов организации и управления процессом формирования социальной креативности у будущих менеджеров образования	290
Юлдашева Г. Развитие профессиональной компетентности у будущих студентов педагогического ВУЗа	294
Умарова Г. Аспекты, заложенные в содержание профессиональных знаний будущих инженеров на основе интегративного подхода	300
Tashpulatov R.Kh., Saidnazarova S.F. Investigation of the quality of additionally acquired knowledge of the learning process	308
Sarsenbaev D. Pedagogical approaches in developing communicative competence	313

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Melikuzieva M. Talaba-yoshlarning ma'naviy axloqiy tarbiyasini rivojlantirishda Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u blig" asarining tarbiyaviy imkoniyatlari	324
Siddiqov I. Virtual muzeylar va ularning bo'lajak tarix o'qituvchilarida informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rni	330

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Jumanqo'ziyev O'. Informatika fani darsligi dasturlash tillari bo'limlari mazmuni	336
Shirinov F.Sh. Multimedia texnologiyalarini ta'lim sohasida qo'llanilishi	344
Jumanqo'ziyev O'. Umumta'lim mktablari o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirishda dasturlash tillarining o'rni	349
Sulaymanova D. Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari fanini o'rgatishda web-quest texnologiyasidan foydalanish	357
Yusupov M.R. Ba'zi matnli masalalarni yechish usullari	

ПЕДАГОГИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИДА РЕФЛЕКСИВ ПОЗИЦИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТУЗИЛИШИ, ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Жўраев Ш.М.

*Чирчиқ давлат педогогика университети
“Жисмоний маданият назарияси” кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: олий таълим муассасаси, талаба, рефлексив позиция, касбий компетенция, тузилиш, рефлексия.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, студент, рефлексивная позитивность, профессиональная компетентность, структура, рефлексия.

Key words: higher education institution, student, reflexive positivity, professional competence, structure, reflection.

Педагогларда касбий компетенция сифатида рефлексив кўникмаларни ривожлантириш муаммоси айниқса долзарб бўлиб, олий касбий педагогик таълимда янги методологик вазифаларни ҳал қилиш, мутахассислар компетентлиги даражасига янги талаблар ишлаб чиқишни талаб қилади.

Давлат стандартининг янгиланиши сабабли педагогнинг профессионализми унинг компетенция ва кўникмаларида намоён бўлиб, улар туфайли унинг касбий фаолияти сифатли амалга оширилади. Бундан келиб чиққан ҳолда, унинг малакасини ва педагогик кўникмаларини ошириш учун рефлексив позициясини ривожлантириш педагогни тайёрлашнинг зарурий шarti ҳисобланади.

“Структура” (“тузилиш”) тушунчасининг замонавий фалсафий луғатда келтирилган таърифи қуйидагича: “объектнинг бир бутунлиги ва идентиклигини таъминловчи унинг кўплаб компонентлари ўртасидаги мустаҳкам алоқалар мажмуидир...” [1]. Шахс рефлексив позицияси тузилишининг ривожланиш жараёни турли муаллифлар тадқиқотларида турлича тақдим қилинган. А.В. Агафонов ва А.П. Тихонов нуктаи назаридан педагогни тайёрашда рефлексив позиция тузилишига талаба шахсининг

касбий йўналганлиги ҳамда унинг шахсига тегишли базаси киритилган. Жумладан, билимлари, кўникмалари, дунёқараши, тажрибаси, қобилиятлари, темпераменти, характери ва ҳ.к. Масалан, билиш жараёнида рационал (ақлий) билиш функцияси, яъни идрок, тафаккур, хотира, қарор қабул қилиш кабилар ўрин эгаллайди. Мотивациялар доираси бўлажак педагогнинг ҳаётга нисбатан эмоционал-ҳиссий муносабат жараёнларини, унинг бошқа одамлар билан ўзаро таъсирда бўлишини тақозо қилади. Қизиқишлар – бу шахснинг йўналганлик (ориентация) шаклларида бири бўлиб, у ижобий ҳис-туйғулар билан “бўялган” ва диққат-этиборнинг объектга қаратилган, йўналтирилган билиш фаолиятдан иборат. Оламни идрок қилиш контекстида рефлексив позиция доираси – бу инсоннинг олам ҳақидаги умумий тасавури, унинг дунёга муносабати, шунингдек шахс томонидан дунёни идрок қилинишининг бош элементи сифатидаги Мен-концепциясидир.

Рефлексив позициянинг бош элементларидан бири талабанинг ўз мутахассислигини билиш, ўз ички дунёсини идрок қилиш ва атрофдаги олам билан алоқа қилишда ўз ўрнини излаш, ўз фаолиятига турли методикаларни жорий қилиш кабилардан иборат. Бундан шундай хулоса чиқадики, инсон мавжудлигининг манбалардан бири унинг фаолиятининг мавжудлигидир, шунинг учун мақсадга эришиш учун рефлексияга кўплаб психик функциялар киради. Л.С.Выготский “рефлексия “онгнинг нормал дуаллигида” ифодаланади, инсон бир томондан рефлексия субъектидир (“мен-назоратчи”), бошқа томондан эса, объектидир (“мен-ижрочи”), шундай йўсинда шахс ўз хатти-ҳаракатларини назорат қилади. Шунингдек, шуни таъкидлаш муҳимки, инсоннинг рефлексив таҳлил қилиш қобилияти – бу индивидлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни билиш натижасидир», деб ёзган эди [2]. Фақат одамлар, ўқувчилар, ҳамкасблар билан ўзаро таъсирда бўлгандагина, яъни шахс ўзгалар ҳис-туйғулари ва фикрларини тушунишга ва ўзига ўзи четдан назар ташлашга ҳаракат қилгандагина инсон ўзига ўзи рефлексив баҳо бериши мумкин.

Талаба шахсининг мақсадлари, қобилиятлари, қизиқишлари, интилишлари ва қадриятларида намоён бўлувчи шахснинг йўналганлиги (ориентация) ҳам рефлексив позицияга таъсир қилади.

Бўлажак мутахассис томонидан ижтимоий тажриба орттириши педагогнинг касбий фаолияти учун катта аҳамият касб этади, чунки у таълим жараёнида қуйидагилар асосини ривожлантиради:

- билимлар (илмий тушунчалар);

- кўникмалар (ўз фаолиятини билимлар асосида амалга ошириш қобилияти);
- малакалар (касбий, маънавий, ақлий ва бошқа).

“Рефлексив позиция – бу инсоннинг профессионал хусусиятидир, у рефлексив жараёнларни самарали ва адекват тарзда амалга ошириш имконини беради, ривожланиш ва ўзини-ўзи ривожлантиришни, педагогнинг ўз фаолиятига ижодий ёндашишини ҳамда юқори даражада самарадорлик ва натижавийликка эришишини кафолатлайди” [3].

Рефлексив позициянинг тузилиши шахснинг касбий фаолият вазифаларини самарадор касбий даражада ҳал қилишга ундовчи функцияларни бажаришини кўзда тутаяди. Интуиция - индивид рефлексив позициясининг компоненти сифатида ифодаланади. Унинг ёрдамида бўлажак педагог содир бўлаётган вазиятларни адекват тарзда баҳолаши лозим:

- индивиднинг новербал намоён бўлишини (мимика, имо-ишоралар, бадан ҳаракатлари тили) ҳисобга олиш;
- маслаҳат олувчи киши билан мулоқотда уни интуитив тушуниш ва эмпатик тафаккурни қўллаш қобилияти, бундай теран мулоқотнинг ўзи ижобий таъсирга эга [4];
- мижознинг субъектив ҳаётий воқелигини тушуниш, мазкур ҳолда педагог инсоннинг “оёқ кийимини кийган ҳолда” унинг фикрларини тушунишга ҳаракат қилади [5];
- педагогнинг хавф-хатарларни бошқариш ва хавфли вазиятда профессионал сифатида ўзини тутиш кўникмаси.

Вульфов Б.З. таъкидлашича, педагог рефлексив позицияси тузилишининг муҳим қисми “педагогик шубҳа” ҳисобланади, у болалар билан ишлашда намоён бўлади, бунда педагог одоб сақлаши ва тоқатли бўлиши, хулоса чиқариш ва ташҳис қўйишга шошилмаслиги, хайрихоҳли мулоқот қилиши, айбловчи ва насиҳатомуз оҳангларни истисно қилиши; қийин вазиятга тушиб қолган ўқувчига конструктив ёрдам кўрсатиш бўйича командада самарали ишни ташкил қилишни билиши зарур [6]. Бўлажак педагогда педагогик шубҳани туғдириш ва ривожлантириш жуда муҳим, чунки у унинг мактаб ўқувчилари билан ишлашда ҳамда унинг ўқувчиларга нисбатан баҳоловчи мулоҳаза юритишида намоён бўлади. Педагогик шубҳани ҳал қилиш педагог касбий фаолиятининг доимий ва йўналтирувчи омили ҳисобланади. Муаммо фикр юритишнинг мақсадини белгилайди, мақсад эса тафаккур жараёнини назорат қилади» [7]. Демак, педагогик шубҳа бўлажак педагог рефлексив позицияси тузилишининг муҳим элементи сифатида – бўлажак педагогнинг оқилона танлов қилишидан олдин

ора йўлда тургандаги позицияси, бу икки тарафлама ҳолат, дилемма бўлиб, айти муаммога нисбатан турли фикр, мулоҳаза, ҳукмларни тақдим қилади. Дж. Дьюи педагог учун муқобил хулқ-атворни ишлаб чиқиш зарурлиги тўғрисида сўз юритади ва рефлексив позиция тузилишида бешта аниқ мантикий қадамни ажратиб кўрсатади: а) қийинчилик (мушкул аҳвол) ҳисси; б) қийинчиликлар ва уларнинг чегараларини аниқлаш; в) ечимлар вариантлари; г) ҳаракат усулларини асослаш; д) танланган усулларни қабул қилиш ёки рад қилишга ёрдам берувчи кузатиш, ҳаракатларнинг муқобил усулларини ишлаб чиқиш [8].

Умнов В.С. педагог рефлексив позицияси тузилишининг таркибий қисмлари ҳақида сўз юритиб, унда қуйидаги компонентлар борлигини таъкидлайди: шахс инновацион салоҳиятининг фаоллаштирилиши; касбий тажрибани қайта баҳолаш; касбий ижодкорликни ривожлантиришга интилишнинг ортиши; касбий фаолиятда рефлексиянинг актуал ва потенциал (мавжуд ва имкондаги) соҳаларининг кенгайиши, шунингдек билимлар, хабардорлик ва фикрнинг бирлиги [9].

Митюшин М.А., тузилиш ҳақида сўз юритиб, рефлексив позициянинг қуйидаги мавжуд ҳар хил турларини ҳисобга олиш заруриятига тўхталди, булар:

- элементар рефлексия, у аҳамияти ва чегараларини белгилаш учун мавжуд билимларни таҳлил қилиш ва кузатишга асосланган;
- илмий рефлексия, у илмий тадқиқотнинг муайян йўналишига оид назарий билимларнинг танқиди ва таҳлиliga асосланган;
- фалсафий рефлексия, у тафаккур ва борлик, умуман инсоният маданиятининг алоҳида томонларини англаш ва тушунишга асосланган.

Шахс томонидан ўзини ўзи билиш мазмунининг тушунилиши, олий педагогик таълим доирасида амалга ошириладиган тафаккур тамойилини ҳамда турли шаклдаги тадқиқотларни қўллаш мутахассис касбий тайёргарлиги муаммолари ечимларини шундай таъминлайдики, унда бўлажак касбий фаолияти доирасида ўзининг ўрни ҳақида аниқ тасавурлар ривожланади.

Яъни, олий педагогик таълимнинг гуманистик йўналган стратегиясини амалга оширишда гуманистик ўзини ўзи англаш, дунёқараш, дунёни англаш, бошқача айтганда, бўлажак педагог шахсининг маънавий ривожланишига йўналтириш зарур [10]. Айти вақтда бўлажак педагог рефлексив позициясининг муҳим қисми – бу унинг маънавийлиги ҳамда унинг ахлоқий жиҳатдан ўзини ўзи назорат қилишидир. Кўп миллатли, полиэт-ник муҳитда миллатлараро низоларнинг кескинлашиши шароитида реф-

лексив ва толерант позицияни ишлаб чиқиш йўли билан ёшларда миллатлараро толерантликни фаол шакллантириш зарур, бўлажак педагогнинг рефлексив позицияси ривожланадиган халқаро таълим маконида эса уни шахс ахлокий кадриятларига асосланган жуда муҳим аксиологик усул сифатида истисно қилиш мумкин.

Бўлажак ўқитувчиларнинг рефлексив позицияси тузилишини аниқлаш учун уларни талабалар ёшига мос ҳолда даврлаштирилишини таҳлил қилиш жуда муҳим.

Рефлексив позиция ижтимоий жиҳатдан етарли даражада функционал бўлиб, унинг мақсади атрофдаги олам, инсонлар ва бўлажак касбига нисбатан ўз ҳаётий позициясини аниқлаб олишда шахсга ёрдам беришдан иборат.

Талабалик даври инсон томонидан онгли равишда касб танлаш учун мос бўлиб, бунда шахс ўзининг маънавий ўсиши, маънавий ва психологик жиҳатдан тинчлик-хотиржамликнинг устуворлигига қизиқиши ортади. Бундай танлов ёшлар ўртасида маънавий-кадриятли йўналганлик соҳасида, шунингдек ҳаётда рефлексия қобилиятига эга бўлишда бўлинишларга олиб келади. Бироқ талабалик даврида маънавий салоҳиятнинг юқорилиги маънавийлик ва рефлексиянинг ривожланишига ёрдам бермайди. В.С. Мухин фикрига кўра, катта ёшдаги киши ўсмирга хос психологик мавқеини ёшлик даври жуда яхши ўтгандан сўнг ҳам қўллаб туриши мумкин, ва оқибатда болаликда узоқ вақт “тутилиб”, қолиб кетиши мумкин [11].

Зимняя И.А. рефлексив кўникмаларни икки асосий тузилишини (структурасини) ишлаб чиққан. Биринчисида у рефлексив кўникмаларни алоҳида гуруҳга ажратади. Иккинчисида ҳар бир гуруҳда лойиҳалаш, билиш, ташкилий, коммуникатив, конструктив каби умумқасбий кўникмаларни, шунингдек алоҳида рефлексив кўникмаларни ажратади. Иккинчи тузилишда рефлексиянинг муайян тури мавжуд. Яъни, билишга оид кўникмаларда (ўз фаолияти ва шахсининг кучли ва бўш томонларини таҳлил қилиш, таълим муаммоларини ҳал қилиш қобилияти; фаолиятидаги хатолар сабабларини топиш; фаолияти тузилишини қайта тузиш имконияти); лойиҳалаш кўникмасида (фанни талабаларга ўқитишдан олдин уни таҳлил қила олиш ҳамда дарс материални курс билан ўзаро нисбатини аниқлаш); ташкилотчилик кўникмасида (талабалар билан ҳамкорликни, талабалар ўртасида ўзаро ҳамда ота-оаналари, ҳамкасблар билан ўзаро таъсирни мувофиқлаштириш, таълимни талабалар ўзини ўзи ифодалай оладиган тарзда ташкил қилиш); конструктив кўникмаларда (ўқувчиларни фаннинг қизиқарли ва ғайриоддий жиҳатларига қизиқишини рағбат-

лантириш); коммуникатив кўникмаларда (шахснинг эмоционал ҳолатини назорат қилиш ва тушуниш, ўзини ўзи тартибга солиш, инсонни ва унинг ҳаракатларини кузатишга асосланган унинг ҳақида фикрга эга бўлиш; маслаҳат бериш ва мулоқотда алоқа қилиш механизмаларини билиш, рухий ҳолатларни тушуниш, талаба шахсини таҳлил қилиш қобилияти, таълим олувчи хатоларини диагностика қилиш, хатоларни тузатиш, қай-ғудош бўлиш).

В.А. Слостёнин, рефлексив позициянинг таркибий компонентларига тўхталиб, қуйидагиларни таъкидлайди: а) ўзини ўзи назорат қилиш, ўз фаолиятини ўзи тартибга солиш; б) ўзини ўзи рефлексия қилиш – бу аниқ педагогик вазиятни акс эттирувчи вазият билан боғлиқ рефлексия, бир вақтда бўладиган; в) педагог ва талаба ўртасидаги муносабатлар билан боғлиқ рефлексия [12].

Шуни таъкидлаш керакки, В.А. Слостёнин педагог рефлексив позициясининг бош элементи сифатида индивид томонидан ўз хис-туйғулари, фикрлари, ҳаракатлари, ниятларини таҳлил қила олиши, уларни ўзига ва ўзгаларга нисбатан прогнозлаш имконини ажратиб кўрсатади. Демак, рефлексив позиция бўлажак педагогда таълим олувчиларнинг ўзини ўзи идрок қилиши ва баҳолашини тушуниш ва прогнозлаш кўникмасини ривожлантириши керак.

Бўлажак педагогни касбий тайёрлаш доирасида ўқитувчи рефлексив позицияси инсон томонидан ўз-ўзини ва атрофдаги кишиларни идрок қилиш, фаолияти мазмунини тушунишга асосланган тафаккур усули сифатидаги мавқега эга бўлади.

Юқоридагилардан қуйидаги хулоса чиқариш мумкин, рефлексив позиция – бу педагогик-психологик ҳодиса, ўз шахси ва фаолиятига танқидий муносабатда бўлиш установакаси, самарадор шахслараро муносабатлар ва алоқалардир ҳамда улар бўлажак педагог касбий позициясининг асосий компоненти сифатида қаралиши мумкин (Bruner, 1990; Rogers, Frieberg, 1994). Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, рефлексив позиция бўлажак педагог шахсини тайёрлашда муҳим аҳамият касб этади. Рефлексив позиция касбий етуклик ва педагог профессионализми тизими ривожланишининг омили, динамик индивидуал структуравий янги ҳосила, муносабатлар ва хусусиятлар тизими сифатида қаралиши ҳамда фаолият субъекти сифатида тавсифланиши лозим [12].

Бўлажак педагог бутун диққат-эътиборини ўзига, ўз шахсини тушуниш, англашга жалб қилгандагина, у касбий жиҳатдан янада ривожланишга қодир бўлади. Бу билан боғлиқ равишда ОТМларда таҳсил олиш жараёнида

бўлажак педагог рефлексив позициясининг тузилиши шаклланиб боради. Ўз навбатида, талабалар ўз шахсий тажрибасини мунтазам рефлексив жиҳатдан таҳлил қилиб борсалар, касбий тайёрлаш самаралироқ ўтади.

Шундай қилиб, бўлажак педагог рефлексив позициясининг таркиби ва мазмуни кўйидаги компонентларнинг ўзаро боғлиқлигини ўз ичига олади, булар: когнитив-таҳлилий (билиш жараёнининг фаоллиги, касбий фаолиятда қўлланиладиган рефлексиянинг ижобий эмоциялар тусини олган махсус тушунчалар-категориал аппаратини ўзлаштирилиши; таҳлил қилишга мойиллик, компетентлик, ақлий билиш, педагог томонидан ўз тажрибасини қайта англашиши, муаммоларни акс эттириш ва, қондага кўра, ўз фаолияти, мулоқот, хулқ-атвор, шахсий “Мен”ига таъсирчан муносабатда бўлиш, ўз тажрибасини бошқалар тажрибаси билан солиштириш, олинган ечимларга танқидий муносабатда бўлиш қобилияти); эҳтиёжли-мотивацияли (ўз касби ва умуман ҳаётга, ўзга инсонларни билишга қизиқишга асосланган, эмоционал ва ҳиссий муносабатда бўлиш; педагогик шубҳани ҳал қилиш эҳтиёжига эга бўлиш; қийинчиликлар, уларнинг чегаралари ва ҳал қилиш йўлларини аниқлаш; хатти-ҳаракатлар ва хулқ-атвор мумкин бўлган имкониятларини излаш); коммуникатив-муносабатга оид (шахслараро муносабатларни қуришни билишда намоён бўладиган самарали коммуникация. Мазкур мезон педагогик жараёнда мулоқот унумли ўтиши учун унинг иштироқчилари коммуникатив муносабатларини тўғри қуриш имконини беради. Педагогнинг ўз шахсини рефлексив баҳолаш қобилияти ўзига ва ўз фаолиятига рефлексив муносабатда бўлиш, эмпатия – инсонлар хис-туйғулари ва фикрларини тушунишга интилиш, атрофдагилар билан ўзаро таъсирда бўлиш асосларини инсон томонидан ўзлаштирилиши асосида шаклланади ва ривожланади); эмоционал-фаолиятли (турли усул ва шаклларга, жумладан шахснинг дунёни ҳаёлан чеккага қўйиб туриб ўз фикрларига эътиборни жалб қилишни билишига асосланган педагогнинг ўз фаолиятини эмоционал қайта англаши. Педагог ўз камчилик ва афзал томонларини қайта кўриб чиқади, ҳукмлар, талқинлар, тушунчалар, фаразлар ва х.к. устида фикр юритади); маъно яратувчи (таълим оловчилар олдида, шунингдек муаммоларни аниқлаш, уларни ҳал қилишни билишда ўзини мутахассис сифатида тўғри тақдим қилишда намоён бўлади. Бўлажак педагог рефлексив тафаккур фаолиятининг муҳим қисми эканлигини тушуниши лозим, фикр ва хатти-ҳаракатлари унинг диққат марказида туриши керак, уларнинг бўш томонларини аниқлаб туриб, ўз фаолиятини лойиҳалаш ва яхшилаши керак); профессионал-изланувчанликка оид (профессионализм, инновацияларга интилиш; ўз касбий фаоли-

ятини таҳлил қилишга мойиллик; ўзини ўзи такомиллаштириш ва ўзини ўзи рўёбга чиқаришга интилиш, педагог касбий фаолиятининг рефлексив жараёнлари ҳақида тасаввурлар мажмуи).

Адабиётлар:

1. Практическая психология образования / Под ред. И.В.Дубровиной - М.: ТЦ «Сфера», 1998. - 130 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - М.: Педагогика - Пресс, 1996.- 536 с.
3. Деркач А.А., Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Психолого- акмеологические основы изучения и развития рефлексивной культуры госслужащих. М. 1998. – 2010. – 199 с.
4. Непомнящая Н.И. Психодиагностика личности: Теория и практика. - М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. - 192 с.
5. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии.- М.: Педагогика, 1976. - 800 с.
6. Вульф В.Б. Педагогика рефлексии / Взгляд на профессиональную подготовку учителя. - М.: Магистр, 1999. - 112 с.
7. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания.- М.: Наука, 2000.- 351 с.
8. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. - Перевод с англ. Н.М.Никольской. – М.: Совершенство, 2013. – 309 с.
9. Философская энциклопедия / Под ред. Ф.В. Константинова. (в 5 томах, 1960-1970.
10. Рубинштейн С.П. Основы общей психологии. - СПб Питер., 1999.
11. Мижериков В.А. Психолого-педагогический словарь. / В.А. Мижериков. - Ростов-на-Дону, 1998.540 с.
12. Рубинштейн С.П. Основы общей психологии. - СПб Питер., 1999.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада педагогика олий таълим муассасалари талабаларида рефлексив позицияни ривожлантиришнинг тузилиши, ўрни ва аҳамияти касбий компетенция сифатида рефлексив кўникмаларни ривожлантириш муаммоси асосида очиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрывается структура, место и важность развития рефлексивной позитивности у студентов педагогических вузов на основе проблемы развития рефлексивных умений как профессиональной компетентности.

SUMMARY

This article reveals the structure, place and importance of the development of reflexive positivity among students of pedagogical universities based on the problem of the development of reflexive skills as professional competence.